

Obrusánszky Borbála

A TATÁRJÁRÁS UTÓJÁTÉKA

A magyar történelem egyik talányának számít, hogy vajon miért nem indítottak újabb hadjáratot ellenünk a Batu kán vezette mongolok, közismert nevükön a tatárok. A korabeli magyar források folyamatos tatár veszélyről írnak, magának IV. Béla magyar királynak a külpolitikájában is hangsúlyos elem volt a keleti határok megerősítése és védelme.

A korabeli történelmi források szerint az egyik nyomós ok a két dzsingiszida, Gűjük és Batu közötti viszály lehetett, amely a nyugati hadjárat idején vette kezdetét és 1248-ban, Gűjük nagykan halálával ért véget. Rövid tanulmányomban ennek a helyzetnek a bemutatására törekszem, a történelmi forrásokból vett idézetekkel. A mongol belpolitikai helyzet elemzése révén megértjük azt a külpolitikai folyamatot, ami a Magyar Királyság keleti szomszédját jellemezte az 1240-es években.

A NAGYKÁN ÖRÖKÖSEI

A mongolok korai történelméből ismert, hogy a kijat nemzetséghez tartozó Temüdzsint az őt támogató törzsek 1189-ben emelték trónra, akkor vette fel a Dzsingisz kán nevet.¹ Az új kán hosszú háborúk után 1206-ban egyesítette a mongol törzseket. Ekkor a Nagy Törvénykönyvben (Dzsaszag) szabályozták a birodalom felépítését és működését,² meghatározták a trónöröklés rendjét. Az országgyűlésen elhatározták, hogy hová indítanak hadjáratot. Először a „jurtafalú népek”³ egyesítését tűzték ki célul, ennek sikeres megvalósítása után a közép-ázsiai és a távol-keleti birodalmak következtek, amelyeken már a felcseperedett utódok, Dzsingisz kán fiai részt vettek.⁴ Dzsingisz kánnak első feleségétől, Börte üdzsintől négy fia született, akik jogosultak voltak a

1 *A mongolok titkos története.* (Továbbiakban: MTT). 123.

2 *A Dzsaszag magyar fordítása:* Obrusánszky, 2014.

3 A kifejezés szerint azokat a népeket, akik a mongolokhoz hasonló életmódot folytattak, egyesíteni kell egyetlen birodalomba.

4 MTT, 258–260.

nagykáni trón betöltésére. A *mongolok titkos története* tudósított arról, hogy az 1219-es horezmi hadjárat előtt Jiszüj katun, Dzsingisz kán tatár származású felesége szóba hozta a trónöröklés kérdését,⁵ amiből hatalmas botrány kerekedett. A négy fiú csúnyán összeveszett: Csagataj, a másodszülött, merkit fattyúnak nevezte bátyját, Dzsocsit, felháborodva, hogy a neve felmerülhetett a trónörökösök között. A *mongolok titkos történetében* olvashatunk arról, hogy a négy fiú anyját, Börtét egykoron a merkitek elrabolták, és amikor Temüdzsin (Dzsingisz kán) kimenekítette, már várandós volt.⁶ A későbbi nagykán saját fiának ismerte el a születendő fiút, de mivel mindig felmerült a gyanú, hogy a merkit Csilger-bökő, Börte fogva tartója is lehet az apa, ezért Dzsocsi utódai, így például a Magyar Királyság keleti szomszédjának ura, Batu nem pályázhatott a nagykáni székre. Dzsingisz kán harmadik fiát, Ögödejt választotta ki nagykánnak, állítólag jó szervezőképessége miatt.⁷ 1228-ban a Kerülen-folyó Ködően szigetére országgyűlést hívtak össze, ahol közös akarattal nagykánná választották Ögödej, aki egészen 1241 decemberéig uralkodott.⁸ Éppen akkor zajlott az 1235-ben meghirdetett nyugati hadjárat, amelyen a legtöbb herceg részt vett, ezért távollétükben a hatalmat Ögödej kán özvegye, Töregene katun ragadta magához. Ata Malik Juvaini szerint erre Csagatájtól, Dzsingisz kán második fiától, a birodalmi jog őrzőjétől és más hercegektől kapott felhatalmazást.⁹

A birodalom döntéshozók nélkül maradt, a legtöbb mongol trónörökös Batu vezetésével még a nyugati hadjáraton volt. A mongol hadsereg derékhada ugyan 1242 márciusában elhagyta a Kárpát-medencét, de a hadjárat nem ért véget: kifosztották a Balkánt és a mai Moldovát, majd ugyanabban az évben a kipcakokat üldözve betörték a Kaukázusba, átjutottak a Vaskapun (Derbent). A cél a kipcakok megbüntetése volt,

5 MTT, 254.

6 MTT, 254.

7 A 17. században összeállított *Arany Foglalat* című krónika 230. fejezete megörökített egy történetet. Eszerint Dzsingisz kán az egyik szolgájával kihallgattatta, hogy fiai mit tekintenek az igazi boldogságnak. Mivel egyedül a harmadik fiú, Ögödej mondta azt, hogy az állam irányítása okoz neki örömet, a kán őt nevezte meg utódjául. In *Luvszandanzan*, 1984.

8 Rashid-ad-din szerint 1241. december 11-én hunyt el a nagykán, mivel nagyon sok bort fogyasztott. II. 330.

9 Juvaini, XXIII. Boyle, 1958. 240.

amiért sokan elszöktek a mongol uralom elől.¹⁰ A mongol katonák csak 1244-ben tértek vissza szállásaikra.¹¹ Az elhúzódozó hadjárat, valamint az a tény, hogy Batu nem ment el Karakorumba a kánválasztó gyűlésbe, lehetetlenné tette, hogy összeüljön az országgyűlés és törvényesen új nagykánt válasszanak. Mivel Batu volt a rangidős dzsingiszida, ezért az ő szavára vártak a többiek.¹² Dzsocsi fia betegségre hivatkozva otthon maradt, így a kuriltájt 1244. körül nem sikerült megtartani. Batu nem is siettette ezt, hiszen a legesélyesebb jelölt Gűjük volt, Ögödej legidősebb fia, az ő legádázabb ellenfele. Megjegyezném, hogy Rasid-ad-din szerint ennek az ellenségeskedésnek köszönhető, hogy Batuhoz nem ért el Ögödej halálhíre.¹³ 1248-ban ismét összehívták a mongol vezetőket, hogy uralkodót válasszanak, Batu akkor is távolmaradt, de testvéreit elküldte, ő sem szeghette meg a mongol törvénykönyv rendelkezéseit.

A GŰJŰK–BATU ELLENTÉT

A két unokatestvér közötti viszály meghatározta a mongol birodalom jövőjének alakulását. Kettejük között az ellenségeskedés a nyugati hadjárat során kezdődött, amikor a búcsúlakomán a serlegből Batu ivott legelőbb, mint a hadsereg főparancsnoka. Gűjük mint a leendő trónörökös ezen nagyon megsértődött, engedély nélkül otthagytta a rendezvényt.¹⁴ A vita annyira elfajult, hogy Ögödej a hadjárat sikere érdekében hazarendelte fiát és vele együtt seregét is, akik a patkány évben, vagyis 1240-ben hazatértek.¹⁵

A későbbiekben sem csitult a viszály kettejük között: Batu azzal vádolta meg Gűjűköt és anyját, Töregene régenst, hogy megszegték a Dzsaszagot, a mongol törvénykönyvet, mert nem Ögödej végakarátának megfelelően Siremünt, Ögödej legkisebb fiát választották meg nagykának, aki akkoriban még kiskorú volt.¹⁶ Bar Hebraeus ezzel szemben

10 Batu kán IV. Bélának címzett leveléből ismert, hogy bennünket is azért támadtak meg, mert szökött rabszolgáikat, a kunokat befogadtuk, és ezzel Béla királyunk megszegte a mongol törvénykönyvet, a Dzsaszagot.

11 Rashid-ad-din, II. 332.

12 Rashid-ad-din, II. 360.

13 Rashid-ad-din, II. 332.

14 MTT, 275.

15 Rashid-ad-din, II. 328.

16 Rashid-ad-din, II. 360.

azt írja, hogy Ögödej Gүjүköt nevezte meg utódjaul.¹⁷ Később viszont arról ír, hogy Ögödejnek három fia volt, de mivel Siremün kiskorú volt, ezért anyja, Töregene (Turkina) Gүjүköt választotta. A rövid összegzésből látható, hogy Batu a kánválasztással kapcsolatos tárgyalásokból visszavonult és elfogadta a többség döntését, inkább berendezkedett a Kaszpi-tenger menti szállásán, Szarajban, ami hosszú ideig az Arany Horda központja volt. Batu azonban nem mert dacolni a nagykan akaratával, az ugyanis felségsértésnek minősült volna, és ezért még a dzsingiszidák is súlyos büntetést érdemeltek volna. Így betartva a szabályokat, az általa kinevezendő orosz hercegeket, valamint a nyugati követeket küldte tovább Gүjүkhöz.

A MAGYAR ÁLLÁSPONT

IV. Béla magyar király ugyan 1241. április 11-én elvesztette a muhi ütközetet, de sikerült elmenekülni az ellenség elől, s menedékhelyéről irányította az országot, ezzel megnyerte a háborút. A mongol főszereg 1242 márciusában elhagyta az országot. A magyar király visszatért Dalmáciából és folyamatosan szerzett hírt a Kaszpi-tó partján megtelepedett tatárokról. Ezeknek a jelentéseknek egy része jól ismert a magyar forráskiadványok révén, néhány azonban, sajnos, nem bizonyult pontosnak. 1248-ban Johannes fráter például a következőt jelentette az új mongol uralkodóról, Gүjүk kánról: „Amint trónra emelték, már rögtön ezen a napon zászlót bontottak és tizenkilenc évi háborút jelentettek be a nyugati népek ellen...”¹⁸ Bar Hebraeus azt közölte krónikájában, hogy Gүjүk elindult nyugatra, de az okát nem írta meg.¹⁹ Rasid-ad-din arról számol be, hogy a nagykan krónikus betegségben szenvedett²⁰ és apja régi szállásterületén – a mai Üzbegisztánban – akarta magát kezelteni. IV. Béla a hír hallatán számos intézkedést tett, amiről IV. Ince pápának írt levelében is beszámolt. Fiát, Istvánt kun lánnyal házasította össze, két lányát pedig rutén hercegekhez adta feleségül. Korábbi rutén ellenfelével, Daniellel is megbékélt.²¹ A mongolok egészen 1285-ig nem törtek be a Magyar

17 Bar Hebraeus, X.

18 Rubruk leírása. Györffy, 1986. 199–200. o.

19 Bar Hebraeus, X.

20 Rashid-ad-din, II. 305.

21 IV. Béla levele IV. Ince pápához. 1250. november 11. In Nagy, 2003. 196–198.

Királyság területére, viszont rendszeresen támadták Halicsot és Volhíniát, valamint Lengyelországot, ezekről az orosz évkönyvek is rendre beszámolnak.²² A *Voskresenski* nevű évkönyvben található egy különös történet, ami szerint Batij (Batu) kán Váradon halt meg, Vlaslov király által. Utóbbi nem más, mint Szent László magyar király.²³ A történetben a szent királynak a kunokkal való küzdelmeiről eshetett szó, az, hogy ezt miért alkalmazták a mongol időszakra, nem lehet tudni, arra további kutatás deríthetne fényt.

Ami Johannes fráter jelentését illeti, Gűjükit 1248 nyarán megválasztották nagykáná, és tényleg elindult nyugatra, de nem tervezett nagyszabású nyugati hadjáratot, erre vonatkozó keleti forrás nincs. Egyetlen mongol vagy mongolokról szóló külföldi forrás sem tud ilyenről. Ezt értelmezték félre a magyar követek, ami abból is fakadhat, hogy maga Batu, az Arany Horda mongol részbirodalom feje is megijedt, hogy Gűjüki őt akarja letaszítani a trónról, ezért mozgósításba kezdett. Félelmének az szolgált alapul, hogy Toluj özvegye, Szorkaktan beki titokban követet küldött Batuhoz, amelyben figyelmeztette, hogy Gűjüki nyugati útja nem véletlen, és vigyázzon magára.²⁴ A mongol birodalom harmadik nagykánja azonban Szamarkand előtt meghalt, így a Batu–Gűjüki ellenségeskedésnek vége szakadt.²⁵ Uralkodásáról a 17. századi mongol krónika, az *Arany Foglalat* rövid összefoglalást végzett: „Gűjüki kán 6 év elteltével, a ló évben, Örmögetüben 42 éves korában a nagy trónra ült. A következő, juh évben, 43 évesen Semsigite-ben az Égbe ment. Gűjüki kán ökör évű volt.”²⁶

Európában megindult a találgatás a halál okáról. András fráter szerint orvosság okozta a halálát. Elterjedt egy olyan pletyka is, miszerint Gűjüki kán felszólította Batut, hogy hódolattal járuljon elébe, és Batu nagy pompával el is indult. De nagyon félt legfőbb ellenségétől, ezért testvérét, Sibánt előreküldte, aki meg is érkezett a nagykáni udvarba. Sibán serleggel kínálta Gűjükit, de aztán vita támadt közöttük és végül Sibán megölte a nagykánt.²⁷

22 Hodinka, 1916. 469–477.

23 Hodinka, 1916. 477.

24 Rashid-ad-din, II. 361.

25 Gűjüki megválasztására csak 1246. augusztus 24-én került sor.

26 *Arany Foglalat*, 278.

27 Rubruk leírása, XXVII. 6. Györffy, 1986. 199–200 old.

BATU, A KIRÁLYCSINÁLÓ

Güjük halála után a birodalom újra uralkodó nélkül maradt. Kijelölt örökös híján az özvegy kánasszony, Ogul-Kajmis uralta az országot. Batu köszvénytől szenvedve élt palotájában. Követeket küldött szét, hogy összehívjon egy kuriltájt saját területén, de Ögödej és Csagatáj fiai visszautasították ezt az ajánlatot, a mongolok törvénykönyvére, a Dzsaszagra hivatkozva azt üzenték, hogy csak Dzsingisz kán egykori szálláshelyén, az Onon és a Kerülen folyónál lehet tartani kánválasztó gyűlést.²⁸ Eközben egy küldöttség érkezett hozzá, ami megváltoztatta passzivitását. Szorkaktan beki fiát, Möngkét küldte el a legidősebb dzsingiszidához. A jó kapcsolat a két fél között nem volt véletlen, Dzsocsi és Toluj utódai közel álltak egymáshoz. Batu apja, Dzsocsi ugyanis Szorkattan beki nővérét, Begtutmis Füdzsint vette feleségül,²⁹ ezért neki érdekében állt, hogy a közeli hozzátartozó Möngke kerüljön hatalomra. Ennek érdekében testvéreit, Berkét és Sibánt elküldte Möngkével együtt vissza a kánválasztó gyűlésre, és három tümennyi sereget adott velük. A cél az volt, hogy juttassák trónra Möngkét.³⁰ Az országgyűlést végül Mongóliában hívták össze, amelyen sem Csagatáj utódai, sem Ögödej utódai nem vettek részt,³¹ így Batu saját embereire támaszkodva megválasztatta Möngkét.³²

Az Ögödej-ágiak nem nyugodtak bele a trón elvesztésébe, bosszút akartak állni és meg akarták öletni Möngkét. A történetről beszámolt Wilhelmus Rubruk is, aki éppen Möngke nagykan táborában tartózkodott. Az összeesküvést leleplezték, és Güjük fiait, asszonyaikkal együtt kivégezték, csak Güjük legkisebb fiát hagyták életben.³³ Rubruk leírását más források – Bar Hebraeus, Dzsuvajni is megerősítették.³⁴ Rasid-ad-din pedig részletes beszámolóval szolgált. Eszerint Ögödej unokái, akik Batu döntése miatt nem lehettek nagykanok – Siremün, Naku, Karacsáj és Totok – összefogtak és eltervelték, hogy merényletet követnek el az új nagykan ellen. Felszerelkeztek fegyverekkel és úgy érkeztek meg a határra. Szekereik tele voltak fegyverrel. Éppen akkor

28 Rashid-ad-din, II. 401.

29 Rashid-ad-din, II. 348.

30 Rashid-ad-din, II. 361.

31 Rashid-ad-din, II. 403.

32 Rashid-ad-din, II. 405.

33 Rubruk leírása. Györffy, 1986. 279.

34 Bar Hebraeus, X.

járt arra Keszege, Mönkke kagán solymásza, aki a kangli népből való volt. Elkóborolt a tevéje, és azt kereste lóháton. Belebotlott Siremün katonáiba. Bement a táborba és az egyik szekérnél megtalálta a tevét. Az egyik fiú, aki a szekereket javítgatta, odahívta Keszegét, hogy segítsen megerősíteni a szekeret. Keszege leszállt a lóról, odament segíteni, közben meglátta, hogy fegyverek vannak a kocsikon. A fiú elmondta, hogy minden szekéren fegyverek vannak. Keszege éjjel megszökött a táborból, visszalovagolt és elmondta a nagykának a látottakat. Az összeesküvőket elfogták és kivégezték.³⁵

Mönkke nagykán az 1251-es országgyűlésen új hadjáratot hirdetett a még meg nem hódított területek ellen: fivérét, Kubilajt a kínai területek ellen küldte, Hülegüt pedig a bagdadi kalifátus lerombolására. Utóbbiban az Arany Horda csapatai is harcoltak, ami ismét elvonta a figyelmet a nyugati országokról. Batu halála után testvére, Berke állítólag fenyegető üzeneteket küldött Bélának, de katonai támadásra nem került sor. A mongolok a lengyelekhez, illetve Halics-Volhinia területére törtek be, hogy leszámoljanak a mongolellesenes erőkkal. 1262-től újabb belviszálynak lehetünk tanúi, Batu utódja, Berke Hülegü utódaival a Kaukázus birtoklásáért hadakozott, így a Magyar Királyság megtámadása lekerült a napirendről.³⁶

IRODALOM

- Boyle, J. A. (trans.): *Ata Mal Genghis Khan: The History of the World Conqueror by Juvaini Ata-Malik*. Manchester, 1958, Manchester University Press.
- Bar Hebraeus: *The Chronography*. Translated by: E. A. Wallis Budge, London H. Milford, 1932, Oxford Univ. Press.
- Györffy György (szerk.): *Julianus barát és a Napkelet felfedezése*. Budapest, 1986, Szépirodalmi Kiadó.
- Hodinka Antal: *Az orosz évkönyvek magyar vonatkozásai; az orosz évkönyvek teljes gyűjteménye*. Budapest, 1916, Magyar Tudományos Akadémia.
- Jackson, Peter: *The Mongols and the West, 1221–1410*. Harlow, 2005, Pearson Longman.
- Luvсанданзан: *Altan товчи (Arany Foglalat)*. Hohhot, 1984, Ardin Hevlelin Khoroo.
- Nagy Balázs: *Tatárjárás. Nemzet és emlékezet*. Budapest, 2003, Osiris Kiadó.

35 Rashid-ad-din, II. 405.

36 Rashid-ad-din, II. 511.

Obrusánszky Borbála: *Törvények és tanítások. A belső-ázsiai népek szellemi öröksége.* Sepsiszentgyörgy, 2014, Táltos Kiadó.

Thackston, Wheeler M (ed.): *Rashiduddin Fazlullah's Jami'u't-tawarikh, A Compendium of Chronicles: A History of the Mongols,* 3 vols., Massachusetts, 1999, Cambridge.

Megtört lendület, 2013